2-мавзу: Фалсафий тафаккур тараққиёти босқичлари. Шарқ фалсафаси

Режа:

1. Фалсафий фикрни вужудга келиши, унинг маданий тарихий заминлари.
2. Қадимги Шарқ фалсафаси.
3. 9-12 аср Марказий Осиё фалсафасида табиий – илмий ва фалсафий қарашлар.
4. Амир Темур ва темурийлар даври фалсафаси, унинг аҳамияти.

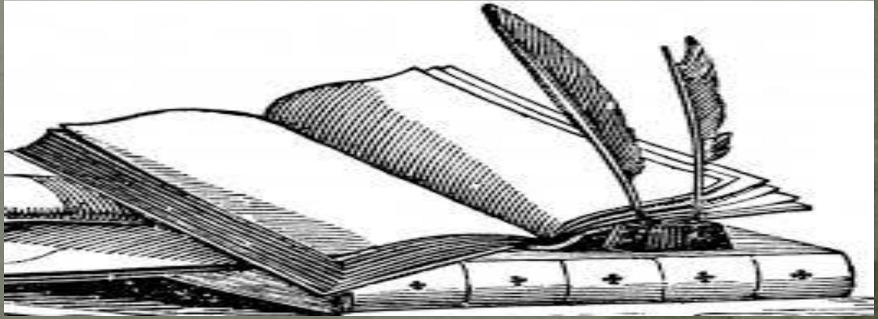

Қадимги Миср, Бобилда

- эр.авв. тўрт минг йилликнинг охиридан бошлаб,

- астрономия,
- космология,
- математика,
- мифологияга

оид қарашлар бир мунча ривож топган.

Қадимги Миср, Бобил фалсафаси

- «Хўжайиннинг ўз қули билан ҳаётнинг мазмуни ҳақида суҳбати»,
- «Арфист қўшиғи»,
- «Ўз ҳаётидан хафсаласи пир бўлган кишининг ўз жони билан суҳбати»

Қадимги Ҳиндистондаги фалсафаси илк манбалари

- «Рамаяна»,
- «Махобхарот»,
- «Калила ва Димна»

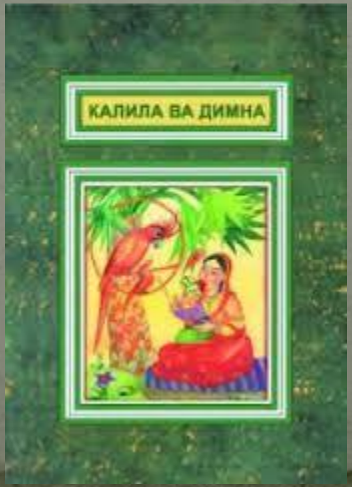

Фалсафий қарашларнинг куртаклари

- «Ведалар» - («Веда» лар – худолар, табиатнинг илоҳий кучларига қаратилиб айтиладиган мадҳия, дуолар тўплами)

«Веда» китоби тўрт катта қисмдан иборат:

- **Ригведа**
- **Самоведа**
- **Яжурведа**
- **Атхарваведа**

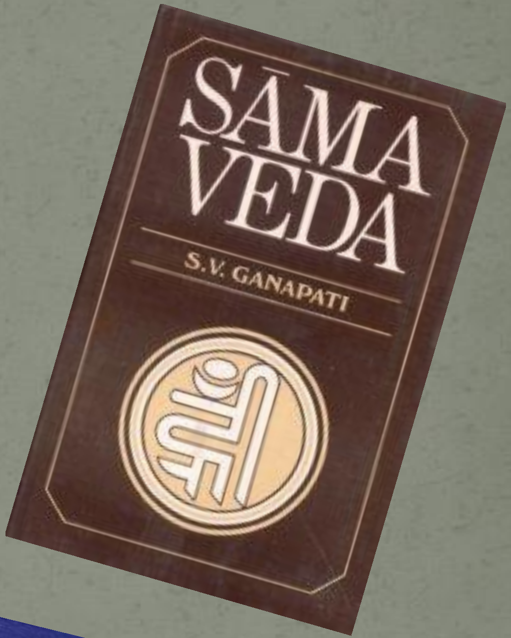

«Упанишадалар»

- «Веда»ларнинг фалсафий қисмини
- мазмуни ва услуби ҳар хил бўлган фалсафий қарашлар маҳсулидир.

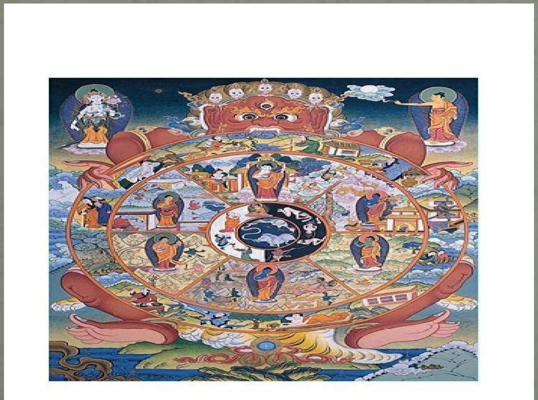

Локаяти (эр.авв. 8-7 асрлар)

- энг ривожланган оқими Чорваклар (эр.ав. 6-аср)дир.
- Дунё 4 элементдан тупроқ, ҳаво, сув ва оловдан ташкил топган.
- Дунёни билиш мумкин ва бу билишнинг манбаи идрокдир.

Хитой фалсафасида

- дунё абадий ва 5 унсур –
- олов,
- сув,
- ер,
- дарахт ва
- металлардан ташкил топган,

Даосизм(эр.авв.7-6 аср.)

- “дао” – («йўл», «тараққиёт», «дунё негизи») объектив табиий қонуниятдир.
- Асосчиси файласуф Лао – цзи.
- Дунёда абадий ҳаракат ва қарама-қаршиликларнинг бир-бирига боғлиқлиги амал қилади.

道

Конфуций (эр.авв. 551-479 йиллар) фалсафаси

- инсонпарварлик
- тарбия масалалари
- ўзаро ҳурмат тамойилларига асосланган.

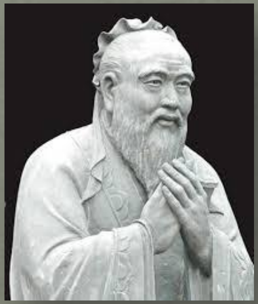

Зардуштийлик

- Мил. авв. 6-асрдан то милоднинг 3-асригача Ўрта Осиёда “Зардуштийлик” дунёқараши ҳукмронлик қилган.
- Фақат дин бўлиб қолмай, балки ўша даврнинг ҳукмрон мафкураси ҳам эди.
- “Авесто” зардуштийликни муқаддас манбаси.

«Авесто» да каттиқ қораланади :

- Ғаразгўйлик
- Ҳасад
- Манманлик
- Фитна – фасод

Улуғланади :

- Ваъдага вафо қилиш
- Самимият
- Холислик
- Ўзаро иззат – икром

Моний таълимоти

- асосчиси Моний (милоднинг 2-3 – асрлари)
- оламда нур дунёси – яхшилик ва зулмат дунёси – ёвузлик мавжуд.
- Улар ўртасида абадий кураш боради.
- Моний таълимоти қулдорлик давлатига, шунингдек, ҳукмрон динга қарши қаратилганлиги учун унинг тарафдорлари қаттиқ қувғинга дучор бўлдилар.

Маздак таълимоти

- Асосчиси Маздак (5-6 – асрлар)
- Ўрта Осиё ва Эронда кучайиб бораётган зулмга қарши кўтарилган халқ қўзғолони
- Маздак таълимоти деҳқонлар, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя этиб, тенглик, адолат ўрнатишга хизмат қилди.

8-асрда Исломдаги йўналишшлар:

- Мутакаллимлар
- Мўътазилийлар
- Сўфийлик

Мутакаллимлар(калом тарафдорлари)

Асосчиси ал-Ашъорий (874-941 й.) ва Мансур Мухаммад ибн Махмуд ал-Мотурудийдир

Улар Қуръон оятларини эркин таҳлил этишга мутлақо қарши эдилар.

Ақидалардаги мазмунни ақл ёрдамида мантиқ кучи билан англаш тарафдори бўлганлар.

Инсон ихтиёр эркинлигига эга эмас.

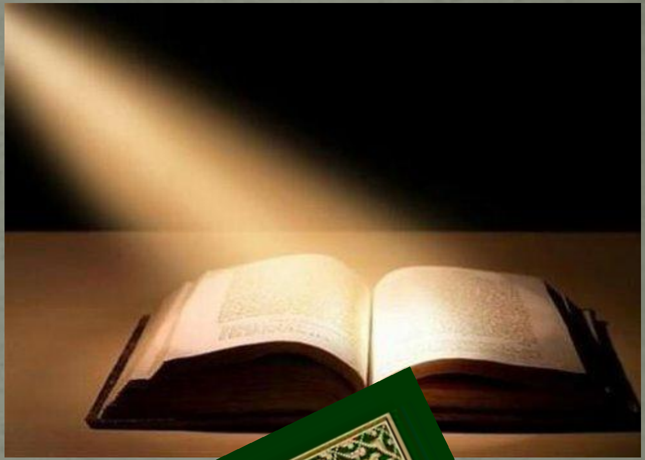

Муътазилийлик («Муътазила» - ажралиб чиккан)

Хурфикрлилик, соф фалсафий фикрлашнинг ташаббускорлари.

Олам атомлардан тузилган.

Ҳар бир инсон ихтиёр эркинлигига эга.

Халифа Маъмун (813-830 й.) даврида муътазилийлик ғоялари давлат мафкураси ҳисобланган.

Абу Ҳамид Ал-Ғаззолий

Инсон Аллоҳ каломи – Қуръон оятларини ўзлаштиргунга қадар ирода эркига эга, уни ўзлаштириб олгач, бутун иродаси Аллоҳ иродаси билан уйғунлашиб кетади.

Унинг хатти-харакатлари, бутун фаолияти Аллоҳ иродасининг ифодаси бўлиб қолади.

Тасаввуф (Суфийлик)

Тасаввуф мураккаб диний – фалсафий оқим бўлиб, хилма-хил йўналишга эга.

Тасаввуфда Оллоҳ раҳматига етишишнинг, инсон маънавий камолот йўлининг 4 босқичи:

Шариат – диний қонун-қоидалар ва маросимларни, Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифдаги ахлоқий, илоҳий кўрсатмаларни пухта ўзлаштириш, айнан, изчил суратда бажариш, Худога ибодат қилишдир.

Тариқат – ер юзидаги лаззатлардан воз кечиб, нафсни тийиб, хилватда яшаб, фақат худо хақида ўйлаш, ҳаёл суриш, эслаш, уни қалбдан севишдир.

Маърифат – хамма нарсанинг бутун борлиқнинг асоси худо эканини билиш. Маърифатда олам, жамики нарсалар худонинг зухуратидан иборат, одам Оллохнинг зарраси дейилади.

Хақиқат – ўзини Худонинг даргохига эришган, васлига етган, ҳатто у билан қўшилиб кетган деб билишдир.

Сўфийлик тариқатлари асосчилари

Юсуф Ҳамадоний

Хожа Ахмад Яссавий

Абдулхолик Ғиждувоний

Нажмиддин

Бахоуддин Нақшбанд

Уйғониш даври (IX-XII асрлар)фалсафасининг хусусиятлари:

Дунёвий маърифатга интилиш, табиий-фалсафий, ижтимоий илмларни ривожлантириш.

Табиатга қизиқиш, табиатшунослик илмларининг ривожи, рационализм, ақл кучига ишонишдан, асосий эътиборни хақиқатни топишга қаратилган фанларга бериш

Инсонни улуғлаш, унинг ақлий, табиий, бадиий, маънавий фазилатларини асослаш, гуманизм.

Абу Наср Муҳаммад Форобий (873-950й.)

- Файласуф, Қомусий олим, юнон фалсафасининг шарҳловчиси
- «Ал муаллим ас-соний» (Иккинчи устоз)дир

Форобий асарлари:

- Фалсафани ўрганишда нималарни билиш керак?”,
- «Фалсафий саволлар ва уларга жавоблар»,
- «Шеър санъати»,
- «Шоирларнинг шеър ёзиш санъати қонунлари хақида»,
- «Илмларнинг келиб чикиши туғрисида»,
- «Мусиқа ҳақида сўз»,
- «Оханглар таснифи ҳақида китоб»,
- «Масалалар булоғи»,
- «Aқл тўғрисида»,
- «Инсон аъзолари ҳақида рисола»,
- «Фозил шаҳар аҳолисининг қарашлари»,
- «Давлат ҳақида рисола»

Таълимоти (онтологияси)

“Вужуди вожиб” мавжудликнинг биринчи сабаби бўлиб, у мутлоқ борлиқ ва донишмандлик ифодаси.

“Вужуди мумкин” доимо ўзгаришда, оддийдан мураккабга қараб интилади.

Ҳаракат - вақт узвий боғланган бўлиб, ибтидо ва интиҳо билан чегараланмаган

Форобий гносеологияси

"Вужуди вожиб" мавжудликнинг

- Билишнинг манбаи ташқи оламдир.
- Инсон идрок, сезги, хотира, тасаввур, ақл, нутқ орқали воқеликни ўзлаштиради.
- Билиш жараёни чексиз. Таълимоти
- Билиш ҳодисалар оқибатини билишдан, унинг сабабини билишни, акциденциядан субстанцияга қараб боради.
- Жамиятда тенг ҳуқуқлилик ва эркинликнинг амал қилишида маърифатнинг тантанаси, илм фаннинг иқболи, эзгуликнинг қарор топиши, инсонларнинг ўзаро ҳамжиҳатлиги пойдевордир.

Абу Райҳон Беруний (973-1048й.)

- Қомусий олим
- Машҳур мутафаккир.
- Жумладан, «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар», «Маъсуд қонуни», «Ҳиндистон», «Геодезия», «Минералогия»,

Асарлари

- «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар»,
- «Маъсуд қонуни»,
- «Ҳиндистон»,
- «Геодезия»,
- «Минералогия»,
- Сайдана китоби ва б.

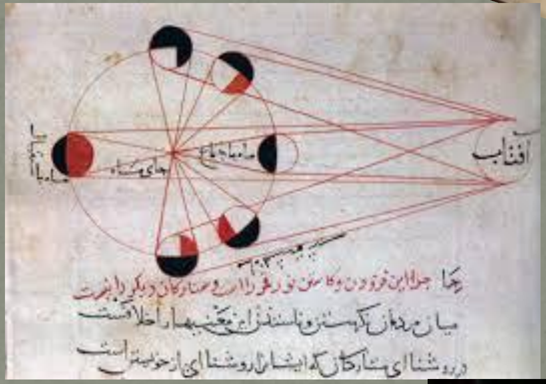

Таълимоти

- Модда, фазо,вақт, қонуният, зарурият ва тасодифият, ҳаракат ва ривожланиш каби муаммолар билан машғул бўлган.
- Олам атомлардан тузилган.
- Табиат доимий ҳаракатда бўлган моҳиятдир.
- Билишда кузатувнинг ролини асослаб эмпирик бишга асос солиади.

Абу Али ибн Сино (980-1037 й.)

- Қомусий олим, файласуф
- «Шайхурраиси» - «Олимлар бошлиғи» унвони соҳиби

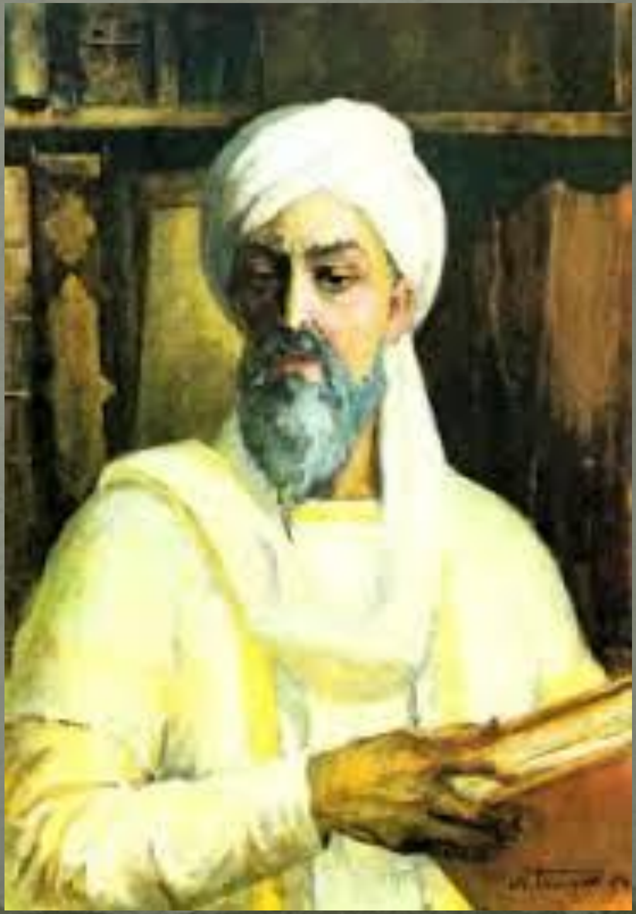

Асарлари

- “Китоб ун нажот”
- “Китаб ал инсоф”
- “Китоб аш шифо”
- “Тиб қонуни”
- “Донишномаи Алойи”
- “Рисолаи ахлоқ”
- “Рисолаи ишқ”

Таълимоти

- Барча мавжудотнинг ибтидоси “вужуди вожиб”, яъни Тангридир.
- Ҳаракат бу ашёлар, ҳодисаларда содир бўладиган ўзгаришдир.
- Илм ва ахлоқий фазилат муштараклиги инсонни донишмандга айлантиради.

Фанлар классификацияси

Назарий фанлар:

1. Метафизика
2. Физика
3. Математика

Амалий фанлар:

1. Сиёсат
2. Ҳуқуқ
3. Иқтисодиёт
4. Ахлоқ -одоб

Амир Темур ибн Тарағай Баҳодир (1336-1405)

- Мамлакатда тартиб-интизом ва қонун устуворлигини таъминлаган.
- «Куч — адолатда» тамойили амалга ошди,
- иқтисод ва маданият юксалди,
- ўзга мамлакатлар билан мустаҳкам алоқалар ўрнатилди.

Темурийлар даврида

- Тасаввуф таълимоти кенг қулоч ёйди.
- Нақшбандлик тариқатининг йирик шайхлари: Саййид Амир Кулол,
- Шайх Абу Бакр Тайободий,
- Мир Саййид Баракалар Темурнинг пирлари бўлиб ҳисобланган.

Саъдиддин Тафтазонийдир (1322-1392й.)

- Таҳзиб ал-мантиқ вал-калом» («Мантиқ ва каломга сайқал бериш»),
- «Мухтасар ал-маоний» (Риторикага оид «Қисқача маънолар»),
- «Ал-иршод ал-ҳодий», (Араб тили граматикасига оид «Йўл бошловчи раҳбар»),
- «Ал-мақосид ат-толибин» («Фалсафа ва каломга оид «Толиби илмларнинг мақсадлари») ва бошқалар.

Таълимоти

- Сабаб ва оқибат, ирода эркинлиги, билиш, онг, мантиқ фани ва унинг вазифалари тадқиқ этилган
- табиатда ирода эркинлигига тўхталиб, ҳар қандай эзгу ишлар худонинг моҳиятидан келиб чиқади.
- худо яратувчи сифатида инсонларни ёмон хатти-ҳаракатлар қилишдан сақлайди, инсонни кўпроқ хайрли ишлар қилишга чорлайди, гуноҳ ишлардан қочишга даъват этади, деб айтади.

Мир Саййид Шариф Журжоний(1339-1413й.)

- Машхур ўзбек файласуфи
- Тилшунос олим
- «Ат-таърифот» («Таърифлар»),
- «Одоб ул-мунозара» («Мунозара олиб боришнинг қоидалари ҳақида рисола»),
- «Суғро» («Кичик далил бўла оладиган ҳукм»),
- «Кубро» (Катта далил бўла оладиган ҳукм»),
- «Авсат дар мантиқ», («Мантиқда ўрта хулоса»),
- «Рисолайи вужудия» («Борлиқ ҳақида рисола») ва б. асарлар муаллифи

Мир Саййид Шариф Журжоний таълимоти

- Ҳамма нарса ва жисмлар бир-бирига сабаб-оқибат нисбатидадир.
- Оддий нарсалар асосида тўрт унсур, яъни сув, олов, ҳаво ва тупроқ ётади. Металл, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёси тўрт унсурнинг қоришиши натижасида пайдо бўлади.
- Мантиқ илмини ҳуқуқ ва тил билан ҳам чамбарчас боғлиқдир.

Муҳаммад Тарағай Улуғбек (1394-1449

- буюк фалакиётчи олим
- давлат арбоби
- Зижи жадиди Кўрагоний»
- «Бир даража синусни аниқлаш ҳақида рисола»
- «Рисолайи Улуғбек»
- «Тўрт улус тарихи» асарлари муаллифи

XIX аср ва XX аср бошларида Туркистонда жадидлар ҳаракати

- Махмудхужа Беҳбудий,
- Мунаввар Қори,
- Абдурауф Фитрат,
- Абдулла Авлоний,
- Чўлпон,
- Усмон Носир,
- Абдулла Қодирий асарларида мустақиллик, миллий ватанпарварлик руҳидаги қарашлар илгари сурилди.

“Улуғ Туркистон”(1917.12.06.) “Баёни ҳақиқат” мақоласидан:

- “Билмоқ керакки, ҳақ олинур, берилмайдур. Ҳар бир миллат ва мамлакат халқи ўзининг ҳуқуқи, дини ва сиёсатини ҳаракат, иттифоқ ила бошқалардан олади”. Беҳбудий.

ЭЪТИБОРИНГИЗ УЧУН РАХМАТ!